

ЕТНОДИЗАЙН: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ І НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

КНИГА ТРЕТЯ

Полтава
2015

**Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Інститут реклами
Інститут керамології
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені М.В. Остроградського
Полтавський краєзнавчий музей імені В. Кричевського**

ЕТНОДИЗАЙН: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ І НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Збірник наукових праць

КНИГА ТРЕТЯ

**Полтава
2015**

ББК 74.65
УДК 39 : 745/749 (477) (082)
Е 31

Рекомендовано до друку
Вченою радою Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г.Короленка
Протокол №4 від 30.10.2014 р.

Рецензенти:

Євтух М.Б. – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;

Зязюн І.А. – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України;

Криволапов М.О. – доктор мистецтвознавства, професор, академік Національної академії мистецтв України;

Яковлєв М.І. – доктор технічних наук, професор, академік Національної академії мистецтв України

Редакційна колегія:

Антонович Є.А. – заступник головного редактора, завідувач кафедри етнодизайну і дизайну реклами, ректор Інституту реклами, професор;

Даниленко В.Я. – ректор Харківської державної академії дизайну і мистецтв, професор, член-кореспондент Національної академії мистецтв України;

Кравченко Л.М. – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

Левківський К.М. – директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, професор, академік;

Пошивайло О.М. – доктор історичних наук, директор Інституту керамології НАН України;

Степаненко М.І. – головний редактор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, доктор філологічних наук, професор;

Титаренко В.П. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету технологій і дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

Чебикін А.В. – ректор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, президент Національної академії мистецтв України, професор, академік

Редакційна колегія з напрямів:

Бутенко В.Г., Коберник О.М., Мадзігон В.М., Мельничук С.Г., Миропольська Н.Є., Ничкало Н.Г., Оршанський Л.В., Отич О.М., Падалка Г.М., Радкевич В.О., Сагач Г.М., Тархан Л.З., Тименко В.П., Шевнюк О.Л., Шевченко Г.П., Щолокова О.П. – доктори педагогічних наук, професори;

Боднар О.Я., Захарчук-Чугай Р.В., Кара-Васильєва Т.В., Кузнецова І.О., Лагутенко О.А., Муфтієва Н.М., Никорак О.І., Овсійчук В.А., Селівачов М.Р., Соколюк Л.Д., Тарасенко О.А., Урсу Н.О. – доктори мистецтвознавства, професори;

Буров О.Ю., Кардаш О.В., Корабельський В.І., Михайленко В.Є., Романенко Н.Г., Сазонов К.О., Славінська А.Л. – доктори технічних наук, професори;

Афанасьєв Ю.Л., Легенький Ю.Г., Мізіна Л.Б., Рижова І.С., Сіверс В.А., Федь А.М. – доктори філософських наук, професори

Етнодизайн: Європейський вектор розвитку і національний контекст: зб. наук. праць. Кн. 3 / редкол.: голов. ред. **М.І. Степаненко**, упоряд. і відп. ред. **Є. А. Антонович, В. П. Титаренко** та ін.; ПНПУ ім. В.Г. Короленка, Інститут реклами. – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2015. – 577 с.

У збірнику опубліковано наукові статті, в яких розкрито теоретико-методологічні засади етнодизайну, окреслено європейський вектор розвитку і національний контекст.

Розраховано на науковців, докторантів, аспірантів, викладачів і студентів навчальних закладів системи освіти та культури різних рівнів акредитації.

ISSN 978-966-2538-36-6

© Степаненко М.І., Антонович Є.А.,
Титаренко В.П. та ін., 2015

<i>Роман Стеф'юк (Косів, Україна)</i> РОЗВИТОК ТРАДИЦІЙ ТА НОВАТОРСЬКІ ПОШУКИ В ДИЗАЙНІ ХУДОЖНЬОГО ДЕРЕВОРІЗЬБЛЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	72
<i>Юрій Мирончук (Львів, Україна)</i> УКРАЇНСЬКА СЕЦЕСІЯ: АРХІТЕКТУРА.....	78
<i>Оксана Дячок, Володимир Дячок (Тернопіль, Україна)</i> САКРАЛЬНІ СВЯТИНІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ.....	83
<i>Василь Пушкар (Київ, Україна)</i> ХВОЙНІ У ЛАНДШАФТНОМУ ДИЗАЙНІ.....	88
<i>Ігор Юрченко (Львів, Україна)</i> АКТУАЛЬНІ ГРАНІ ЕТНОМИСТЕЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ В СУЧАСНІЙ ДИЗАЙН- ДІЯЛЬНОСТІ.....	94
<i>Ірина Бондаренко, Марина Григор'єва (Харків, Україна)</i> УКРАЇНСЬКА ТЕМА В ДИЗАЙНІ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ.....	98
<i>Ігор Хілько (Чернівці, Україна)</i> ХУДОЖНЬО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗМІСТУ ОСВІТИ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	102
<i>Антоніна Шебітченко, Марина Штана (Полтава, Україна)</i> МІСЦЕ І РОЛЬ ЛЯЛЬКИ-МОТАНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ.....	105
<i>Роман Одрехівський (Львів, Україна)</i> НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РІЗЬБЛЕНОГО ДЕКОРУ В ІНТЕР'ЄРАХ ЦЕРКОВ ГАЛИЧИНИ.....	110
<i>Марія Дяків (Івано-Франківськ, Україна)</i> ГРАФІЧНИЙ ДИЗАЙН: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	112
<i>Олена Дяків (Івано-Франківськ, Україна)</i> ОСЕРЕДОК ГОНЧАРСТВА С. ГОНЧАРІВКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА.....	115
<i>Лариса Поліщук (Івано-Франківськ, Україна)</i> СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ АРХІТЕКТУРИ В РЕГІОНІ ПІРСЬКОГО ПРУТУ НА ГУЦУЛЬЩИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1920 – 1930 рр.).....	120
<i>Надія Шебек (Київ, Україна)</i> ПРИНЦИПИ ГАРМОНІЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	124
<i>Олег Заварзін (Київ, Україна)</i> СЕМІОТИКА АРХІТЕКТУРИ ГРОМАДСЬКИХ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД.....	129
<i>Олександр Крижанівський (Київ, Україна)</i> БУДІВЕЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН В ІСТОРІЇ ЕТНОДИЗАЙНУ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА: ПЕРЕДПРОЕКТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	135
<i>Олег Чуйко (Івано-Франківськ, Україна)</i> ТИСМЕНИЦЬКИЙ ІКОНОСТАС Й ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	141

**БУДІВЕЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН
В ІСТОРІЇ ЕТНОДИЗАЙНУ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА:
ПЕРЕДПРОЕКТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Історія взаємодії людини із навколишнім середовищем на фізичному та психологічному рівнях – це історія перетворення «природного середовища» в «культурне», «неосвоєне» в «освоєне». Для виявлення принципів функціонування механізмів освоєння людиною навколишнього середовища в соціокультурному аспекті головним об'єктом дослідження може виступати обряд. В традиційних культурах саме обряди є основними засобами збереження та передачі інформації, культурних зразків, соціального досвіду у часі. Будь-яка модель культури містить в собі розділення явищ оточуючого середовища на світ фактів та світ знаків. В культурі традиційного типу окрім фізичної природи предметів існувало знання про його символічне значення. Таким чином, традиційний сільський будинок наділявся не тільки утилітарною функцією, але й знаковою функцією із своїм семіотичним статусом. По мірі гармонізації людини із оточуючим ландшафтом формувалася етнопсихологічний стереотип поведінки, який диктував вимоги до вибору ділянки під забудову, функції життєдіяльності, філософського сприйняття навколишнього середовища.

Науковий інтерес до будівельної обрядовості східних слов'ян, як соціокультурного феномену, розпочався проявлятися на початку 80-х років XX ст. після публікації першого видання наукової монографії Байбуріна Е. К. «Жилище в обрядах и представлениях восточных славян» [2]. Ця книга являє собою перший досвід виявлення символічних аспектів традиційного житла українців, білорусів та росіян.

В Україні наукові роботи про будівельну обрядовість, як елементу традиційної культури, з'являються на початку 90-х років XX ст. Особливості

будівельної обрядовості українських Карпат розкрита в роботах Сілецького Р.[13, 14, 15]. Дослідження Поділля представлені в роботах Гребіня І.Ф. [7], Бойківсько-підгірянське пограниччя – в статтях Гошницької Т. [6], Слобожанщина – в статтях Смолинської Е. [16]. У збірці «Українці: народні вірування, повір'я, демонологія» друкуються роботи етнографів кінця ХІХ початку ХХ ст. Так в роботі Милорадовича В. П. «Житье-бытие Лубенского крестьянина» представлена будівельна обрядовість Полтавщини [10].

Актуальність теми. Науковий інтерес до будівельної обрядовості обумовлений перш за все із становленням та розвитком енергоінформаційного дизайну, зростом попиту на такі екзотичні методи дизайну архітектурного середовища, що культивуються до нас із країн Західної Європи та США під видом давньокитайського мистецтва “Фен-шуй” та давньоіндійського мистецтва Васту. Ця намічена тенденція, як виклик, вимагає серйозного наукового підходу до вивчення та освоєння світового досвіду гармонізації середовища та застосування на теренах України. Увага до історичних витоків обумовлена також результатами сучасних досліджень у сфері геоекології, що доводять існування аномальних процесів у земній корі. У науковій літературі вони відомі під назвою – геопатогенні зони (ГПЗ) або зони біологічного дискомфорту (ЗБДК) [12].

ЗБДК – зони біологічного дискомфорту – це аномальні ділянки зовнішнього середовища, до яких живий організм еволюційно не адаптований і сприймає їх як сигнал загрози, небезпеки, що породжує короточасний або стійкий стрес. За своїм походженням ЗБДК є геологічного (геопатогенні зони), техногенного (технопатогенні зони), біологічного (біопатогенні зони), психічного (психопатогенні зони) походження [12].

Питання урахування ЗБДК при формуванні правил вибору та забудови території в історії містобудування та архітектури народів світу недостатньо висвітлюються. У зв'язку із цим, виникла необхідність проаналізувати етнографічні та археологічні матеріали щодо існування будівельних обрядів на території України, порівняння їх із сучасними дослідженнями в сфері суміжних наук,

виявити ті визначальні компоненти, які формують основу обрядовості, і які були б характерними для будь-якої традиції світової культури. Використання результатів досліджень природи ЗБДК в історичному аспекті надасть можливість скорегувати сучасні правила та вимоги щодо вибору ділянок під забудову, як механізм управління екосистемою України. В науково-практичній діяльності архітектора-етнодизайнера, народний досвід гармонізації життєвого простору в екосистемі України розглядається перш за все як безцінний досвід в історії адаптації людини із навколишнім середовищем.

В наукових працях будівельні обряди в Україні представлені нам у вигляді чотирьох послідовних етапів формування життєвого середовища.

Перший етап – обряд щодо вибору та випробовування ділянки під забудову.

Другий етап – обряд закладин будівлі.

Третій етап – обряд будівництва.

Четвертий – обряд вхідчин.

Мета роботи. Дана робота присвячена реконструкції першого етапу – обряду щодо вибору та випробовування ділянки під забудову.

В будівельних обрядах України виділяються чотири визначальні фактори, які визначають пріоритети та обмеження щодо вибору місця під будівництво оселі. До цих факторів відносяться:

народний світогляд та філософія, етична культура народу, що визначають ціль та методи організації життєвого простору;

функція життєдіяльності населення;

характеристика ландшафту;

реакція біосистеми (рослин, тварин, людини) на вплив компонентів природного середовища.

Вибір ділянки в будівельному обряді, за визначенням Байбуріна А.К. [2], здійснювався у три етапи.

Перший етап.

На першому етапі визначаються реальні параметри місця, часу, матеріалу, ураховувалися їхні об'єктивні властивості, практична доцільність, відбираються ті місця, які можуть виявитися придатними із практичних міркувань.

Ще ранньою весною господарі починали спостерігати за першими проталинами на своїй садибі. Під металевий чи глиняний посуд увечері клали жмут вовни, а вранці перевіряли, чи не зволожилась ця вовна, якщо так, то і житло буде вологим, тому будувати його в цьому місці небажано [7,10]. Цей найдавніший засіб для виявлення ділянок із високим рівнем ґрунтових вод, згадується в роботі “Десять книг про архітектуру” Вітрувія – римського архітектора 1 століття до н.е. [3].

В Україні намагались ніколи не будувати на болотах. Не можна було будуватися на “бурнаках” (конусах, виносу з ярів обломного матеріалу), у місцях, де раніше були ями, куди стікала дощова вода. Вважалося, що в це житло обов'язково вдарить блискавка [7]. В багатьох регіонах України заборонялося будуватися на дорогах та стежках. Особливо поганою славою користувалися роздоріжжя, перехрестя [13], мочарі, пустирі [7], а також місця граничних доріг, гульбище, вигони, кладовище, або місця просто з лихими прикметами: тік, (“бо добро вивіюватиметься, як полова з лопати”) [16].

Подібним негативним значенням при виборі місця для новобудови наділялася межа. Часті сварки і суди за встановлення межі переносилися на долю людей, що будуватимуть на ній хату [13]. Обов'язково слідкували, щоб хата не розділяла ділянку землі надвоє [7]. Ніколи не будували там, де раніше була церква чи якесь інше “святе” місце [7].

Другий етап

Цей етап пов'язаний із загальним діленням простору на «щасливий» та «нещасливий». У минулому багато людей для того, щоб визначити місце для нового будинку, ходили до ворожок, розпитували старих людей [7, 16]. Хату намагались побудувати на “чистому” і “щасливому” місці, вірячи, що таким чином

можна забезпечити здоров'я, щастя і достаток. За визначенням Романа Силецького, в основі світогляду українців лежали уявлення про нерівноцінність різних частин простору. Щасливими вважались такі місця, де в сім'ї була злагода і не вмирали діти. Позитивно оцінювалося місце, на якому довго і щасливо жили дід та прадід, як таке, що пройшло перевірку часом. Найкращим вважалося будувати оселі на цілині, на чистому полі, тоді в домі завжди “буде спокій” [13].

Відповідно існували ділянки, де недопустимо будівництво нового житла. Не можна було зводити нову хату на місці старої трохи меншою, ніж стара, щоб не зменшилась сім'я [7,10]. Не слід будуватися і на румовищі – розвалинах старого будинку [13], і там, де колись були хлів, стайня, смітник [7]. “Нечистим”, несприятливим для спорудження житла місцем українці Карпат, Поділля, Полтави вважали згарище, особливо якщо пожежу спричинила блискавка. На цьому місці, де згоріла від блискавки хата, ніколи не будували нову. [7, 10, 13]. Неможна також будувати на місцях де колись молотили (“бо будуть чорти молотити”) [7].

До загальнопоширених в українських Карпатах та Поділлі слід віднести і заборону споруджувати хату в “грішних” місцях (де когось покалічено, вбито чи ще якось те місце осквернили) [7, 13]. Не ставили хату там, де могли бути якісь поховання, де вимерла родина, особливо боялись тих місць, де могли бути поховані вішальники [7]. Поганим вважалося і таке місце, де в минулому жила неблагонадійна родина (п'яниці, злодії, бандити) або люди вмерли від хвороби чи пошесті, якщо в сім'ї були сварки, бійки, розлучення [7]. “Нечистим”, а отже й непридатним для будівництва хати було й місце, на якому, за переказами, “з'являвся упир” [13]. Уникали також ділянок, “де сусідка ворожила, щось підливала”[13].

Третій етап

На третьому етапі щасливі місця підлягали подальшій перевірці відповідно до ситуації будівництва. Ця перевірка, за словами Байбуріна Е.К. [2], була мотивована логікою відповідності до сакрального зразку.

Необхідно було отримати відповідь на питання: чи є це місце щасливим саме для того, щоб на ньому стояв новий будинок? Прогнозується не стільки майбутнє

для конструкцій будинку, а скільки майбутнє сім'ї, де, згадуючи слова італійського архітектора епохи Відродження Леона Баттіста Альберті (1404 – 1472), “місцевість буде приносити багатий урожай, щоб на ній люди мали міцне здоров'я та доживали до глибокої старості, щоб відмічалися правильні та часті народження дітей, при тому, щоб пологи у жінок були природними та без фізичних вад” [1].

Якщо під майбутнє житло вибирали місце, яке до цього оралось або перекопувалось, то тоді його точно визначали кілками і цілий рік не використовували; навіть дітям забороняли тут гратись. Це робилося для того, “щоб земля заспокоїлась і гарно вляглась”[13].

Індикаторами якості простору виступали також рослини, комахи, тварини та людина.

Реакція рослин та комах.

Для нового житла господарі намагались знайти таке місце, де ранком не буває роси, не ростуть дерева, особливо кущі бузини, терну і калини, бо вважалось, що в такому разі дім завжди буде вологим [13].

Обов'язково сліdkували, щоб на місці, відведеному під хату, не росло живе дерево, особливо груша, яка, за народними повір'ями, здатна надзвичайно жорстоко помститись такій родині. У деяких випадках для перевірки правильності вибору нового місця під хату сіяли жито – якщо воно росло добре, то вважалось, що місце вибране вдало. “Чистими”, щасливими місцями, придатними для спорудження дому, українські горяни, зокрема гуцули, вважали мурашники [7].

Реакція тварин.

Велику рогату худобу випускали пастися на місце майбутньої забудови. Місце, на яке вона лягала відпочивати, вважалось придатним для будівництва житла. В хаті, яку збудували на місці, вибраному у такий спосіб, люди майже не хворіють, худоба добре відгодовується і дає більше молока, рідше гине молодняк [13].

Після заходу сонця, перед тим, як зробити вхідчини, запускали kota й півня. Лемки вважали, що “перший раз метали там на ніч в хижу когута і качку – щоб

перший раз не людина там ночувала, лем скотина”, тоді хата буде “чистою і щасливою” [14].

Результат. Узагальнюючи вищеназване, можна сформувати планувальні обмеження, які існували на території України. Ці обмеження наведені в таблиці.

Висновок.

1. Аналіз результатів досліджень проведених в сфері етнографії свідчать про те, що на території України здавна існували свої «правила забудови», які передавалися із покоління в покоління через будівельну обрядовість. Це по-перше, безцінний досвід в історії адаптації людини із навколишнім середовищем, який може бути використаний в передпроектному дослідженні в сучасному етно- та екодизайні архітектурного середовища.
2. Для проведення подальших досліджень утилітарної та знакової функції будівельної обрядовості необхідна системна міждисциплінарна співпраця фахівців різних сфер науки.

Таблиця.

Планувальні обмеження, що існували в будівельних обрядах України

№ п/п	Ділянки рельєфу, де недопустимо будівництво нового житла
	Обмеження природного походження
1.	Ділянки з високим рівнем ґрунтових вод, де ростуть вологолюбиві дерева, особливо кущі бузини, терну і калини
2.	Понижені ділянки рельєфу із зонами зосередження дощової води
3.	Болота
4.	Ділянки з виносом з ярів обломного каменю, зсуви
5.	Згарища від блискавки
6.	Місце, де росло живе дерево, особливо груша
	Обмеження антропогенного походження
1.	Розвалини старого будинку
2.	Місцерозташування колишнього хліву, стайні
3.	Місцерозташування смітника
4.	Дороги, стежки особливо роздоріжжя, перехрестя
5.	Пустирі
6.	Гульбище
7.	Вигін
8.	Тік
9.	Межа
10.	Оселя, в якій постійно відбувалися сварки, бійки, розлучення
11.	Місце, де проживали неблагонадійна родина (п'яниці, злодії, бандити)
12.	Місце, де здійснено вбивство або будь-яке насильство
13.	Місце, де вимерла родина від хвороби
14.	Кладовище, або одинокі поховання, поховання вішалників
	Обмеження психогенного та астрального походження
1.	Місця, де з'являлися астральні сутності
2.	Місця, де відбувалося ворожіння

Перелік використаної літератури:

1. Альберти Леон-Батиста. Десять книг о зодчестве / Альберти Леон-Батиста. Десять книг о зодчестве / Леон-Батиста Альберти. Т1. –М.: Издат. Всесоюзн. Акад. Арх. – 1935. – 427 с. - С. 20.
2. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А.К. Байбурин –М.: Языки славянской культуры, 2005. – 224 с. (2-е изд., испр.).
3. Витрувий. Десять книг об архитектуре / Витрувий. – М.: Изд. Всесоюзн. Акад. Арх. –1935. – 324 с. - С. 153.
4. Галецкий Л.С., Картографирование аномальных геологических структур и народнохозяйственное использование их на территории Украины / Л.С. Галецкий, В.П. Иванченков // Труды междунар. науч. - техн. конф.: “Глубинное строение литосферы и нетрадиционное использование недр Земли”. Секция: “ Геопатогенные зоны и оценка экологического риска геологической Среды”. - К., 1996. - С. 245 – 246.
5. Геопатогенные зоны — миф или реальность? / Зоны повышенной проницаемости и напряжений земной коры как особо опасные в медико-биологическом отношении / [Е.К. Мельников, Ю.И. Мусийчук, А.И. Потифоров. и др.] -Санкт-Петербург: АО “НЕДРА”, 1993. - 48 с.
6. Гошіцька Т. Обрядодії в процесі спорудження житла (на основі польових матеріалів, зібраних на бойківсько-підгір'нському пограниччі) / Т. Гошіцька // «Наука. Релігія. Суспільство», №2, - 2010. – С. 8 – 12.
7. Гребінь І.Ф. Обряди, пов'язані з будівництвом сільського житла / І.Ф. Гребінь // В зб.: Поділля. – К.: Видавництво НКЦ “Доля”. – 1994. – 504 с. – С. 244.
8. Крижанівський О.А. Удосконалення передпроектного аналізу території у містобудівному проектуванні з урахуванням геопатогенних зон / О.А. Крижанівський // Матеріали наук. – техн. конф. “Основні напрямки забезпечення безпеки населення та стійкості функціонування господарства України при загрозі виникнення природних та техногенних катастроф ”. – Ч. 2. – К., 1997. – С. 63–64.
9. Крижанівський О.А. Формування екодизайну міського середовища відносно геопатогенних зон тектонічного походження / О.А. Крижанівський // В зб. тез доповідей міжн. наук.- метод. конф. «Дизайн архітектурного середовища: сучасні концепції і перспективи розвитку» Київ 20 травня 2010 року // Відповідальний за випуск В.О. Тімохін. –К.: КНУБА, 2010. – 56 с. – С. 17 – 18.
10. Милорадович В.П. Житье-бытье лубенского крестьянина / В.П. Милорадович // В зб.: Пам'ятки історичної думки України. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. –К.: “Либідь”. – 1991. – 640 с. – С. 171.
11. Павловец И.Н. Влияние геопатогенных зон на экологические параметры геологической среды и здоровье человека / И.Н. Павловец, Р.В. Каневец, Т.Ю. Павловец. - К: Госкомгеологии, Геоинформ. - 1997.
12. Прохоров В.Г. Сущность, классификация и иерархия геопатогенных зон / В.Г. Прохоров, А.Е. Мирошников, А.А. Григорьев, Я.В. Прохорова // Геоэкология. Инженерная геология. Гидрогеология. Геокриология. – 1998. - № 1. - С. 37 - 42.
13. Сілецький Р. Поставлю хату і кімнату / Р. Сілецький // Берегиня,- № 1, - 1992. – С. 59.
14. Сілецький Р. Хато моя тесовая / Р. Сілецький //Берегиня, № 4 – 5, - 1995. - С. 63.
15. Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців / Р. Сілецький. Traditional building rites of Ukrainians : монографія / Роман Сілецький. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 428 с.
16. Смолинська Е. Пережитки примітивної обрядовості в українському побуті / Е. Смолинська // Берегиня, № 3 (22), - 1999 р. – С. 66.